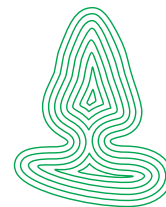

Rapport
fra Skog og landskap

18/2013

skog+
landskap

NORSK INSTITUTT FOR
SKOG OG LANDSKAP

REGISTRERING AV SETERMILJØER

Feltinstruks

Kari Stensgaard

REGISTRERING AV SETERMILJØER

Feltinstruks

Kari Stensgaard

ISBN: 978-82-311-0201-4

ISSN: 1891-7933

Omslagsfoto: Jan Reier Elders, Skog og landskap. Alle foto i rapporten som ikke har kreditert fotograf, er tatt av Kari Stensgaard.

Norsk institutt for skog og landskap, Pb. 115, NO-1431 Ås

FORORD

Norsk institutt for skog og landskap har siden 1998 hatt ansvar for gjennomføring av overvåkingsprogrammet *Tilstand og resultatkontroll i jordbrukets kulturlandskap* (3Q). Programmets formål er å gi oversikt over tilstand og endringer i jordbrukslandskapet. Hovedvekten legges på arealstruktur, men kulturminner og kulturmiljøer er også blant de tema som følges i 3Q. Setermiljøene undersøkes gjennom et eget delprosjekt.

Setra har en sentral plass i landbrukets kulturhistorie. Seterbruket har vært svært omfattende i Norge, og dette har skapt et særegent landskap med store biologiske og kulturelle verdier. For 100 år siden var det seterdrift i alle landets fylker. I dag er det melkeproduksjon på bare drøyt 1000 setre. Det har foregått en overgang fra produksjon til rekreasjon i seterområdene, noe som har medført til dels store endringer, spesielt med hensyn til vegetasjon, veinett og bygningsmiljøer. Utviklingen videre kan også tenkes å ta nye og hittil ukjente retninger. Endringer i eiendomspolitikken med større anledning til fradeling og salg av seteranlegg kan gi økt omsetning av slike anlegg, med påfølgende bruksendring. På den andre siden kan både økt fokus på matkvalitet og endringer i verdens matvaresituasjon føre til ny verdsetting av beiteressursene i utmarka.

Endringer i bruk kan legge press på gamle landskapsverdier, men åpner samtidig for nye næringsveier og inntekter. Det vil være aktuelt å måle hvilke effekter dette har på utvikling og vedlikehold av både bygningsmasse og landskapselementer for øvrig.

Det er verken mulig eller nødvendig å undersøke alle seteranlegg i Norge for å skaffe nasjonale og regionale oversikter. Gjennom kartlegging av et utvalg av seterlandet får vi fram statistikk om hva seteranleggene består av, hvordan de brukes i dag, og hvilken tilstand det er på bygninger og setervoll. Dette vil utgjøre et verdifullt kunnskapsgrunnlag for å vurdere beslutninger knyttet til bruk og utvikling av setermiljøene. Materialet kan også danne grunnlag for å følge utviklingen i seterlandskapet framover.

For å finne hvor vi har og har hatt setring er det brukt diverse kart- og registerdata: Seterhus i SEFRAK (hovedsakelig hus bygget før 1900), seter med tilskudd over regionale miljøprogram (RMP) og Sentralt Stedsnavnsregister (SSR). Som ekstra hjelpemidler har vi brukt det nasjonale bygningsregisteret (Matrikkelen), flybilder, ØK-kart og lokal litteratur. Landet er delt inn i ruter på 5 x 5 km. I bortimot en tredjedel av de nesten 15 500 rutene finner vi informasjon om seter. Fra dette materialet er det gjort et tilfeldig utvalg av 300 ruter som besøkes i felt og hvor alle setre og rester av setre registreres. Feltarbeidet utføres over sju feltsesonger med start i 2009 og planlagt avslutning i 2015.

Nøkkelord:

Kulturlandskap, seterlandskap, seter, seterhus, kulturminner, kulturminneregistrering, 3Q

INNHold

Forord	ii
1. Registreringsopplegg.....	1
1.1. Hva skal gjøres	1
1.2. Registreringsparametre.....	1
1.3. SEFRAK og Askeladden	1
1.4. Feltutstyr	1
1.5. Fotografering	1
1.6. Sikkerhet	1
1.7. Prosjektinformasjon	1
2. Registrering av seteranlegg/setermiljø	3
2.1. Navn og nummer	3
2.2. Avgrensning	3
2.3. GAB-status	3
2.4. Organisering	3
2.5. Tilrettelegging	3
2.6. Adkomst	5
2.7. Gangtid	5
2.8. Bruk	5
2.9. Gjerdetyper	6
2.10. Utsikt fra setertunet	8
3. Registrering av setervoll	9
3.1. Gjengroing	9
3.2. Karteksempler som viser utvalgte prosentsatser av gjengroing	11
3.3. Historie	13
4. Registrering av hus.....	14
4.1. Husets opprinnelige funksjon	15
4.2. Sammenbygde hus	15
4.3. Hus med flere funksjoner	15
4.4. Hustyper.....	17
4.4.1 Hus for folk	17
4.4.2 Hus for dyr.....	19
4.4.3 Hus for melk	20
4.4.4 Ymse hus	22
4.5. Tilstand bygning	23
4.5.1 Sjekkliste for vurdering av tilstand	23

4.5.2	Synlighet.....	23
4.5.3	Vegg	24
4.5.4	Vegg konstruksjon	24
4.5.5	Vegg kledning	24
4.5.6	Vegg farge.....	24
4.5.7	Tak kledning	26
5.	Registrering av andre kulturminner	28
5.1.	Kulturminnetyper	28
5.2.	Tilstand Kulturminne.....	30
5.2.1	Synlighet.....	30
5.2.2	Skade på fredet kulturminne og sikringssone.....	31
5.2.3	Illustrasjoner	32

1. REGISTRERINGSOPPLEGG

1.1. Hva skal gjøres:

- **Registreringsflaten** er et areal på 5 x 5 km nummerert fra 1 til 300.
- **Hvilke setre:** Et seteranlegg består *ideelt sett* av seterhus samlet i et tun med omsluttende eller tilgrensende setervoll, men setra kan bestå av bare hus eller bare voll.
Alle setre og rester av setre (hus, tufter eller voll) på flaten skal registreres. Vi registrerer *hele* enheter, dvs. at når deler av anlegget går utenfor flategrensa, skal også den delen tas med. Det er foretatt en "forhåndstolking" av flatene. Alle "forhåndstolkede" setre (rammet inn på utdelt oversiktskart) skal i utgangspunktet oppsøkes.
- **Hjelpemidler:** Topografisk kart, ortofoto, bygningstype 171 («Sel, seterstue, rorbu o.l.»), eldre ØK, SEFRAK, Sentralt Stedsnavnregister, Aktiv seter, eiendomsgrenser, Askeladden, ev. litteratur.
Kildene kan være ufullstendige og inneholde feil. Registrator må komplettere bildet i felt.
- **Innramming:** Alle enkeltregistreringer skal relateres til et anlegg. Anleggene rammes inn med en sluttet linje. Nummerering tar FYSAK seg av. Rammen trenger ikke være nøyaktig, men alle enkeltelementer og setervoll skal ligge innenfor.
- **Usikker avgrensning:** Setre med felles bruk av arealer eller bygninger, f.eks. stølslag, registreres som ett anlegg. Også i andre seteranlegg der vi ikke kan se, el. på annen måte kjenner til avgrensninger, registreres hele området under ett. Unngå forsøksvis og usikre koblinger.
- **Bygninger:** Alle bygninger innenfor et anlegg registreres, bortsett fra mindre byggverk som f. eks. postkassestativ og hundehus. Campingvogner tas med, ellers ikke midlertidige ikke-fundamenterte hus.
- **Kulturminner:** Registrering av andre kulturminner enn hus gjelder faste og synlige kulturminner i og i umiddelbar nærhet til setertun og setervoll. Vi tar for eksempel med melkeramper, fegater og løpestrenger selv om de er plassert litt utenfor seteranlegget. Unntak fra fast kulturminne: slaggforekomst skal registreres.
- **Setras historie:** Enkelte spørsmål er avhengige av informanter. Har man ikke tilgang på slike, får temaene ligge. Navn på ev. informanter/referanser noteres.
- **Slåttemark som ikke har tilknytning til seter** skal ikke registreres.
- **Seterhus som er flyttet vekk fra seter** til f.eks. boligtomt, museum el. hyttetun, skal ikke registreres. Vi vil imidlertid gjerne ha bilder av interessante kulturminner utenfor anlegget, selv om de ikke registreres.
- **Utenfor dekning:** Bygninger og anlegg som har tilknytning til seterbruk kan ligge lenger unna selve seteranlegget enn "umiddelbar nærhet", og vil ikke bli fanget opp av registreringen. Det kan gjelde f. eks. naust og løpestrenger. Utmarksbeite, seterveier, lokkebakker osv. favnes heller ikke av denne registreringen.

1.2. Registreringsparametre:

Seteranlegg:	Seternavn - gårds/bruksnummer - avgrensning - GABstatus - historie - organisering - tilrettelegging - adkomst - gangtid - bruk - gjerde - utsikt
Setervoll:	gjengroing
Bygning:	type - tilstand – SEFRAK-id - vegg konstruksjon - vegg kledning - vegg farge - tak kledning - sammenbygd - synlighet
Kulturminne:	type - tilstand - synlighet
Fredet kulturminne:	Ekstra: Askeladden-id - skade - sone gjengroing - sone skade
Avvik (Område):	se neste side

Punktmarkering av «Avvik» (tidligere kalt «Område»)

Tre muligheter:

- 0 Ikke oppsøkt:** Seteranlegg angitt i "forhåndstolkningen" ble ikke oppsøkt.
1 Ingen funn: Oppsøkt "forhåndstolket" seter er ikke funnet/ser ingen spor på angitt sted.
2 Miljø endret: "Forhåndstolket" seter er nedbygd, overpløyd eller tilplantet og anlegget er ikke lenger identifiserbart. Setra er forsvunnet f. eks. i:
en hyttegrenn/ en dyrkingsflate eller
et alpinanlegg/ et hotellkompleks/ et gårdsanlegg/ et boligfelt/ et plantefelt.
De nye hyttene/boligene osv. er ikke interessante for detaljregistrering, men bilder av slike endrede miljøer kan være av interesse.
Noter kort i kommentarfeltet: seternavn, ny bruksmåte, fotonr.
3 Ikke seter: Det er feilaktig informasjon om seterbruk på stedet. F.eks. et område hvor det har vært sommerfjøs el. et gårdsbruk der ingen kjenner til tidligere setring.

1.3. Sefrak og askeladden

- Informasjon fra SEFRAK og Askeladden sjekkes før registrering.
- Vi registrerer hus i forhold til egen oppfatning av bygningstype, men med støtte i SEFRAKs beskrivelser. Registerinformasjon må "oversettes" til typebetegnelse i denne instruksen.
- SEFRAK- og Askeladden-punkter **innenfor** seteranlegget skal undersøkes og registreres – bortsett fra tilfeller hvor sammenhengen er uklar, da droppes registrering.
- **NB!** Når et SEFRAK-hus er erstattet av nytt hus, registreres det to punkter: en vanlig registrering av det nye huset uten SEFRAK-id, og en registrering av SEFRAK-huset som er fjernet (dette gis tilstand kode 8).
- Et fredet kulturminne omfatter kulturminnet selv og en 5 meter sikringssone utenfor ytre synlige avgrensning. **NB!** Objektet og arealet rundt registreres med hver sine egenskaper.
- Et kulturminne fra før 1537 er automatisk fredet selv om det ikke er registrert i Askeladden. Vi registrerer derfor sikringssone også på slike funn (f.eks. kullgrop, slagghforekomst, skålgroper).

1.4. Feltutstyr:

PC. Kamera. Mobiltelefon. Nødpeilesender. GPS. Id-kort. Brev til kommunene. Notisbok. Registreringsveileder (denne). Fysakinstruks. Laminert kodeliste. Registreringsskjemaer. Kartplott flybilde A1. Oversiktskart A4. Registreringskart papir 1:2500.

1.5. Fotografering:

Foto av hvert registreringsobjekt, samt av seteranlegget som helhet. Gjerne flere bilder av miljøer, dyr, folk i aktivitet, særegne hus, gjerder og andre detaljer. Ny bruk, endringer.
Bildefilene navnes som i 3Q: flatenummer_fotonr_navn: f.eks. 012_345_wef.
NB - eget program for justering av filnavn: LUPAS Rename.
Foto til hver flate lagres i egen mappe, som navnes med PSU-nummer og kommunenavn.
Eventuelle notater til flata legges også i denne mappa, f.eks. i en Word-fil.

1.6. Sikkerhet:

Egen sikkerhet skal ivaretas, spesielt ved befaring i veiløst og ukjent område. Er man utrygg på vær, beitedyr, tilgjengelighet eller annet, må befaringen utelates.
Instituttets sikkerhetsinstruks følges. Melding til kontaktperson hver kveld.
Nytt fra 2011: individuell nødpeilesender. Nytt fra 2014: alle skal bruke Securitas som kontakt.

1.7. Prosjektinformasjon:

Faktaark 8-2013: Seterregistrering

2. REGISTRERING AV SETERANLEGG/SETERMILJØ

2.1. Navn og nummer

Skriv inn de opplysningene du har om navn på setergrend/stølslag og på det enkelte seterbruk, gårds- og bruksnummer, evt. festenummer.

2.2. Avgrensning

Ligger seteranlegget i sin helhet innenfor flategrensa?

1. Ja
2. Nei

2.3. GAB-status

Har seteranlegget kart-/ registerinformasjon om seterhus i kategori 171 *seterhus, rorbu el.lign.* ? (Hensikten er å vurdere bygningsregisterets informasjonsverdi om seterhus).

1. Ja
2. Nei

2.4. Organisering

Eiendomsgrenser kan ha blitt endret etter setras avvikling. Avgrensning av kodene er ikke klart definert og vi skal vi ikke bruke tid på fundering i uklare situasjoner. Bruk da heller kode 6 Uvisst. Begreper som seter, fellesseter og stølslag brukes på ulike måter i litteraturen og lokalt. Her har vi valgt vår betydning.

1. **Enkeltliggende** seter.
2. **Setergrend**: To eller flere seterbruk i samling, men hver enhet ligger avgrenset for seg.
3. **Stølslag**: Samling. Anlegg med flere sel eller flere seterfjøs samlet, uten fysisk avgrensning mellom brukene/enhetene. Dvs. at arealer (setertun, setervoll) og/el. hus brukes i fellesskap.
4. **Fellesseter, enkeltliggende**
5. **Fellesseter, i setergrend**
6. **Uvisst**: Uklar organisering / ikke vurdert / vanskelig å velge mellom kategorier.

2.5. Tilrettelegging

Noter hvilke av følgende elementer som finnes i tilknytning til setra:

0. **Ingen**
1. **Stor P-plass**. Opparbeidet plass for flere biler enn til privat bruk. (Anslagsvis mer enn 5).
2. **Infotavle om** den aktuelle **setra** **eller** om **seterdrift** generelt.
3. **Infotavle om annet** enn setra; tursti, landskapsområde o.l.
4. **Inngangspenger**. Tas det inngangspenger for besøk på setra?
5. **Elektrisk strøm** via strømnnett.

På fellessetene har flere gårdsbruk gått sammen om et større felles fjøs og ofte innleide røktene. Kyrne beiter vanligvis på fulldyrka og inngjerda areal, geiter beiter i utmarka. Fellessetene kom for fullt på 1970-tallet, men enkelte går lenger tilbake i tid. Griningsdalen fellesseter for geit, Sjodalen i Vågå.

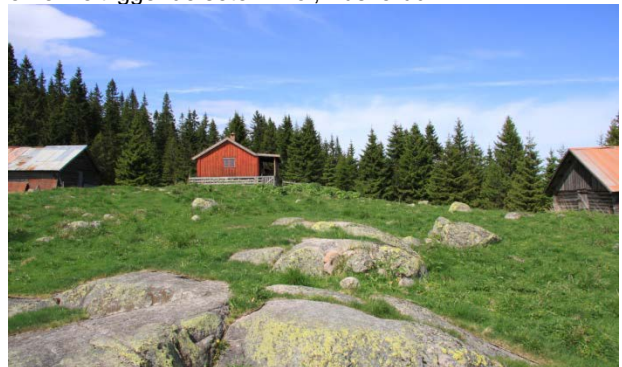
Setergrend der bruksenhetene er delt med grenser og gjerder. Hver enhet registreres for seg. Verkensetrene i Grimsdalen i Dovre. Foto Oskar Puschmann.

På denne setra er det bygd et turistanlegg med tilbud om servering og overnatting. Noen av seterhusene står igjen, og hele anlegget, med gammelt og nytt, registreres som en enkeltliggende seter. Hol, Buskerud.

Setre kan ligge spredt innover en seterdal uten at de alltid har innbyrdes sikt eller grenser. Ved usikkerhet om det skal kalles enkeltliggende eller grend, bruk kode 6 Uvisst. Her fra Seterdalen i Dagali, Hol.

I enkelte områder har det vært vanlig at *en* budeie stelte flere buskaper. Seteranlegget kunne bestå av flere fjøs enn seterstuer. På Engersetra i Nannestad finnes en stue og to fjøs. Slik felles bruk av arealer gir koden "stølslag", selv om dette egentlig er et vestlandsk begrep.

Gammelt stølslag der flere bruk har hvert sitt sel på en felles setervoll. I nyere tid er det satt opp et nytt fjøs i utkanten av anlegget. Den gamle strukturen er bestemmende, og anlegget registreres som et «stølslag» uansett om det nye fjøset er bygd for én eller flere brukere. Knivsdalssetra i Ørsta.

2.6. Adkomst

0. Ikke sti/vei.

1. Kjørevei med betaling. Bomvei.

2. Kjørevei uten betaling.

3. Kjørevei stengt. Veien er stengt for andre enn eier/bruker.

4. Gangvei/sti

5. Gangvei/sti T-merket. Sti som er merket for turister f.eks. med T-merker.

6. Båt

Flere koder kan benyttes.

2.7. Gangtid

Gjelder i de tilfellene man (som besøkende) ikke kan kjøre fram til setra.

Omtrentlig gangtid (og/eller rotid) fra parkering noteres, i minutter.

Hvis det er flere mulige ankomstveier – anslå tidsbruk for "hovedseterveien".

2.8. Bruk

Gjelder bruk av seteranlegget i år ev. i fjor. NB: Kartinfo om produksjonstilskudd er fra 2008 og ikke nødvendigvis gyldig i dag. Flere koder kan noteres.

Husk at kode 3 og 4 gjerne hører sammen.

Kode 2 og 3 skal derimot *ikke* brukes sammen. Er det *Melkeproduksjon* så dropper vi *Fritidsbruk*.

Kode 1 skal bare brukes aleine.

1. Ute av bruk: Ingen form for bruk på stedet, heller ikke fritidsbruk.

2. Fritidsbruk: Kan gjelde for eier selv eller setra utleid til andre.

3. Melkeproduksjon: Sjekk kart-info om produksjonstilskudd, samt se etter melketank. Vær obs. på at noen kan ha ungdyr og sinkyr/tørre kyr på seterbeite. Dette er *ikke* melkeproduksjon.

4. Beite/slått: Beite omfatter dyr på inngjerda beitevoll, ikke frittgående beitedyr på åpen voll. Altså en aktiv organisert aktivitet, som ikke omfatter tilfeldige dyr som slenger innom.

5. Servering: Betalt servering til turister, f.eks. gjennom "Åpen seter".

6. Overnatting: Utleie av overnattingsplass, med vertskap. (Hvis hele setra er til leie er vi over i 2 Fritidsbruk).

7. Museum/formidling: Besøksseter med vekt på opplevelse. Formidling, kurs, konserter m.m.

9. Annet: Annen bruk/Usikker. Beskriv annen bruk, eller registreringen blir tolket som *Usikker*.

Det dyrkes fortsatt gras på mange setre, også etter at mjølkeproduksjonen er lagt ned. Bl.a. høstes det mye setergras i Gudbrandsdalen. Bildet er fra Sulusæter i Nord-Fron. Beiting på inngjerda setervoll er også vanlig i disse områdene. Foto Oskar Puschmann. Noe beskåret.

2.9. Gjerdetyper

0 Ikke gjerde

1 Steingard

2 Skigard

3 Netting (trådgjerde)

4 Annet tregjerde

5 Torvgard/risgard

6 Piggtråd

7 Elektrisk gjerde/mobilt gjerde (OBS: denne koden var ikke med de første reg.årene)

Gjerde betraktes og registreres kun som en egenskap ved seteranlegget. Registreringen gjelder den (de) dominerende gjerdetype(r) som rammer inn setertunet og vollen.

Vi skal ikke bruke tid på å følge og vurdere gjerdet rundt hele anlegget, men registrere den (de) gjerdetyper(e) vi ser når vi undersøker anlegget for øvrig.

Gamle steingjerder er ofte tegnet inn på eldre ØK-kart. Det er av interesse å få med informasjon om dette selv om gjerdene kan være sammenrast og gjengrodd.

Seter i setergrend kan ha felles gjerde med nabosetra. Gjerdetype noteres likevel til hvert enkelt seteranlegg.

Fegater ved eller i umiddelbar nærhet til seteranlegget registreres som Kulturminne, bare med en punktmarkering. Fegater må innlemmes i et seteranlegg, det kan ikke ligge som eget punkt utenfor.

Steingjerde og skigard har vært det vanligste rundt setervollene. Setertunet er også ofte inngjerdet for å holde dyra ute. Til dette har stakittgjerder vært mye brukt, blant annet fordi geiter har problemer med stakitt mens de fint klatrer på skigarden. Setre i aktiv drift bruker vanligvis nettinggjerder eller mobile strømgjerder.

Steingjerde med netting og piggtråd.
Kode 1 3 6.

De gamle steingjerdene var ofte forhøyet med gjerder i tre.
Stein- og rælegard (eller rajegard). Rollag. Kode 1 4.
Foto: Oskar Puschmann

Skigard langs fegate i Gausdal.
Gjerdet inn mot vollen får kode 2.
Fegata markeres med et punkt samt kode FEG *Fegate*.

Nettinggjerde er satt opp ved siden av steingjerde.
Kode 1 3. Grønsætrin i Dovre.

Risgard. Kode 5.
Langsetra i Vingelen, Tolga. I dette området kalles
gjerdetypen for enhafelle (einer + hafelle).

Annet tregjerde, kode 4.
Nannestad i Akershus.

Elektriske og/eller mobile gjerder registreres med kode 7.
Denne koden ble innlemmet det andre registreringsåret, 2009.

2.10. Utsikt fra setertunet

Omgivelsene rundt setra kan gi opplevelse av natur, estetikk, ro, kanskje isolasjon - eller det motsatte. Temaet er med fordi det kanskje kan si noe meningsfylt om stedets attraktivitet. Områdets attraktivitet kan igjen ha betydning for hvordan stedet brukes og utvikles.

I felt begrenser vi registrering av omgivelsene til å omfatte hva man kan se fra setertunet, uavhengig av hva som faktisk befinner seg i området rundt setra.

Alle alternativer man kan se, på kort og lang sikt, noteres. F.eks. 1 5 7 15.

0. Tåke, ingen el. svært begrenset sikt

1. Vann (innsjø/tjern/elv/foss/fjord)

2. Isbre

3. Snaufjell

4. Seter i drift

5. Seter ute av drift/uvisst

6. En og annen hytte

7. Større hyttefelt

8. Hotell/turistanlegg. Gjelder anlegg av litt størrelse (turisthytte med 4 senger går under pkt.6).

9. Alpinanlegg

10. Opparbeidet stor P-plass. Større enn til alminnelig privat bruk. Plass til mer enn 5 biler.

11. Camping. Campingplass, opparbeidet plass for bobiler, campingbiler.

12. Gjennomfartsvei. Sterkt trafikkert vei.

13. Bebyggelse. Sikt til gårder eller tettbebyggelse.

14. Store dyrkingsflater

15. Kraftlinjer/master

16. Demning

17. Anleggsvei

18. Panorama. Høyt og fritt med vid utsikt, eller sikt i lavereliggende områder; blåne på blåne.

19. I skog. Omgitt av tett skog som hindrer utsikt, men ikke nødvendigvis i alle retninger.

Merknader: kommenter hvis du ser ting som du mener er viktig for opplevelse eller for attraktiviteten til stedet, som ikke er med i lista.

Fra Dvergsdalssetra i Jølster er det panoramautsikt. Man ser bl.a. vann og snaufjell, bebyggelse og store dyrkingsflater. Strømnett/master og trafikkert vei finnes også i sikten, men er så langt unna at det ikke oppleves som synlig fra setra.

På Kringlervangen på Romerike er det tett skog på alle kanter og ingen utsikt. Andre steder kan man oppleve både "i skog" og "panorama" fra samme setertun.

3. REGISTRERING AV SETERVOLL

Tre ulike modeller for registrering av setervoll er prøvd ut. Alle fungerer bra, men den enkleste ble vurdert som omfattende og givende nok til vårt formål. De to andre modellene er:

«Dagali-modellen»: Hentet fra hovedfagsoppgave i kulturgeografi, UiO 1985, Jon Strindhaug.

«Slidre-modellen»: En kombinert indeks, hentet fra Stølsprosjektet i Øystre Slidre 2003-2005, ved Kristin Holtan, Ola Hålmoen og Ulf Ullring.

I idealfiguren ligger slåtte-/beitevollen inntil eller rundt setertunet. På noen setre er ikke vollen lenger synlig eller det har aldri vært noen voll. I andre anlegg ligger vollen litt unna selve setra. Til noen setre har man dyrket opp *flere* areal for slått. Vi ønsker informasjon om arealer og hus/tufter som vi vet/antar hører sammen. NB: Vi skal *ikke* kartlegge slåtteteiger som ikke har sammenheng med seter.

Spesielt fellessetrene kan ha store beiteareal, men det er ikke nødvendig å ramme inn alt.

3.1. Gjengroing

Tilstanden vil iblant variere på samme voll, for eksempel kan vegetasjonen vokse innover arealet fra kantene. Gjengroing ansettes ut fra omfanget av *areal* som er under gjengroing – ikke alder og utvikling på busker og trær. Vi forsøker altså å vurdere hvor stor andel av arealet av setervollen som er under gjengroing.

Nyttige stikkord til kodene:

- 1) Kan høstes uten rydding
- 2) Kan høstes med enkel redskap
- 3) Kan høstes med tyngre redskap
- 4) Rydding = nydyrking
- 5) Rydding = nydyrking

0: Ikke voll

Setra har ikke setervoll.

1: Åpent

Hele setervollen er i bruk eller kan tas i bruk uten at det er behov for noen form for rydding. Det er ikke noe vesentlig innrykk av trær eller busker i kanten av vollen. I fugleperspektiv vil mindre enn 5% av vollen være gjengrodd. Vi tillater enkeltinnslag av trær eller busker, men dette skal være helt marginalt. Setervollen kan være tresatt, men skal da være *hagemarkskog* (parkpreg med oppstammede trær og ryddig undervegetasjon). Setervollen vil utvilsomt kunne klassifiseres som *dyrka mark* i AR5.

2: Inntil 25 % gjengrodd – begynnende gjengroing

Setervollen er preget av begynnende gjengroing, gjerne fra kantene. Setervollen som helhet kan fortsatt klassifiseres som *dyrka mark* i AR5 og preget er fortsatt åpent. Det er imidlertid tydelige innslag av busker og trær fra kantene, iblant også som klynger ute på vollen. Av en tenkt linje fra kant til sentrum av vollen vil de ytterste 10 – 15 % av denne linja være gjengrodd. Setervollen kan greit ryddes av en person med ryddesag og trillebår uten tyngre utstyr.

3: 25 – 50 % gjengrodd – tydelig gjengroing

Setervollen er preget av tydelig gjengroing, gjerne fra kantene, men er fortsatt umiskjennelig i hovedsak en åpen setervoll. Vesentlige deler, særlig langs kantene, holder ikke lenger kravet til *dyrka mark* i AR5. Disse delene har gått over til skog eller heivegetasjon. Sentrale deler av vollen er fortsatt åpen og fremstår som *beitevoll*. Av en tenkt linje fra kant til sentrum av vollen vil de ytterste 15 – 30 % av denne linja være gjengrodd. For å bringe setervollen tilbake til opprinnelig tilstand kreves det omfattende innsats, inkludert tyngre utstyr som motorsag og traktor.

4: Mer enn 50 % gjengrodd – det gjengrodde dominerer

Setervoll med etablert skog eller heivegetasjon, eller hvor ris, buskas og trær dekker det meste av setervollen. Av en tenkt linje fra kant til sentrum av vollen vil minst en tredjedel av linja være gjengrodd. Setervollen har ikke lengre preg av å være voll, men fremstår som skog eller heivegetasjon med innslag av grasrike, åpne flekker og eventuelt en mindre beitevoll sentralt. Rydding innebærer nydyrking.

5: Borte

Det som en gang har vært voll er nå så å si tilbake til naturen. Koden brukes på setervoller som er nær 100 % gjengrodd eller hvor vollen er tilplantet med trær (vanligvis gran).

Kode 1. Åpent
Elverum. Foto Geir Harald Strand.

Kode 2. Inntil 25 % dekning av busker og trær
Elverum. Foto Geir Harald Strand.

Kode 3. 25 – 50 % dekning av busker og trær
Elverum. Foto Geir Harald Strand.

Kode 4. Mer enn 50 % dekning av trær og busker
Vollen utgjøres av det ovale feltet horisontalt midt i bildet.
Vestre Slidre.

Kode 1. Åpent . Elverum. Foto Geir Harald Strand.

Kode 5. Borte. Nær 100 % dekning. Vollen ses (som skog) bakenfor husene. Elverum. Foto Geir Harald Strand.

Kode 5. Borte. Vollen er gått over til heivegetasjon.

Kode 3. 25 – 50 % dekning av busker og trær
Kynndalen, Elverum. Foto Geir Harald Strand.

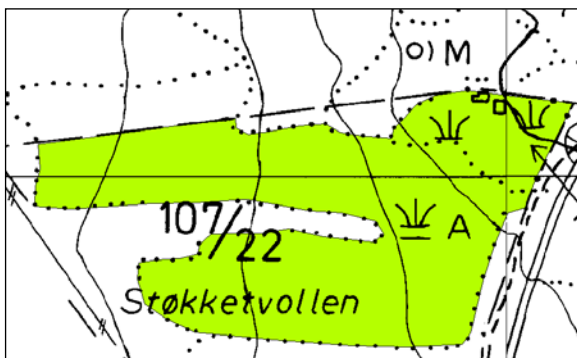

Kode 2. Inntil 25 % dekning av busker og trær
Ulvådalen, Elverum. Foto Geir Harald Strand.

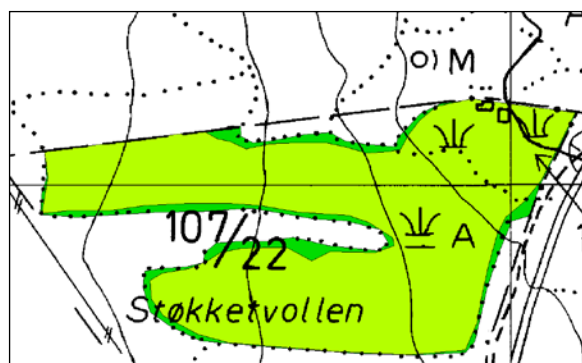
Kode 4. Mer enn 50 % dekning av trær og busker
Kun flekker av beitevoll i skogen.
Grasberget, Elverum, Foto Geir Harald Strand.

3.2. Karteksempler som viser utvalgte prosentsatser av gjengroing.

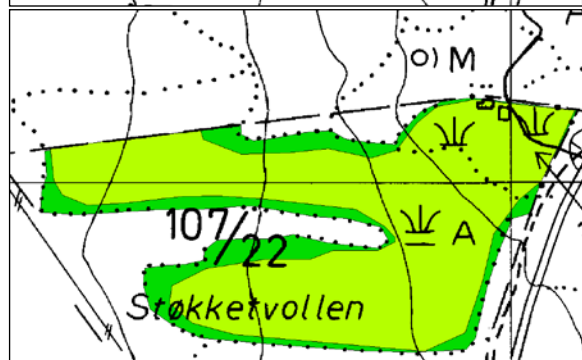

Opprinnelig voll. Denne vollen er på 12,3 dekar. Lengden øst-vest er omlag 200 meter og lengden nord-syd er om lag 100 meter. De neste fem illustrasjonene viser gjengroingsareal av ulike omfang (som mørkere grønnfarge) og angir hvor stor andel av vollen dette utgjør. Disse illustrasjonene vil kunne gi en idé om hvordan ulike situasjoner skal vurderes, men gjengroingsprosessen kan selvsagt ta mange andre former enn de som er benyttet her. Legg imidlertid merke til hvordan tilsynelatende liten gjengroing langs kantene av vollen raskt når opp i både 10 og 20 % gjengroing. Ved 25 – 50 % gjengroing dekker trær og busker et substansielt areal rundt kantene av vollen. Når gjengroingen kommer over 50 % vil vollen enten bli brutt opp i mindre flekker innimellom det invaderende tre- og buskarealet eller ha krympet inn til en mindre, gjerne sentral, del av den opprinnelige setervollen.

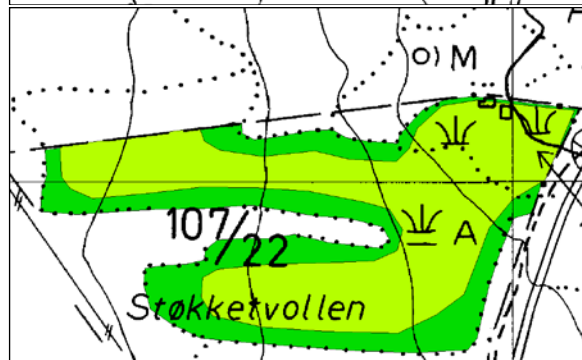

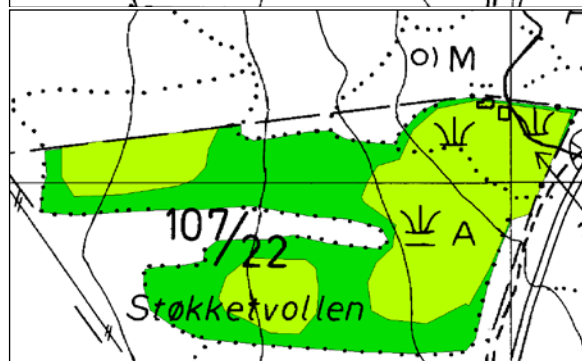
10 % gjengroing (klasse 2). Selv små striper og flekker med gjengroing langs ytterkantene av vollen når raskt opp i en dekning på 10 % og fører til at vollen plasseres i klasse 2.

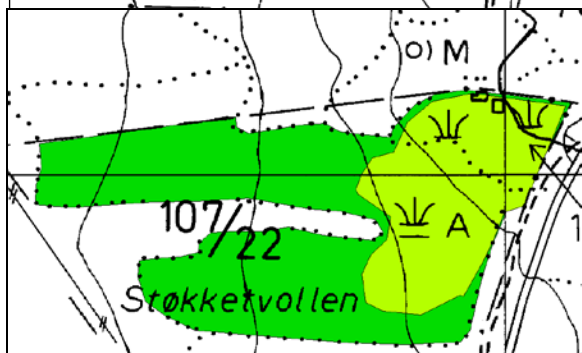
20 % gjengroing (klasse 2). Dette representerer øvre skikt av klasse 2. Gjengroingen utgjør fortsatt bare relativt smale striper langs ytterkantene av vollen

35 % gjengroing (klasse 3). Setervollen er fortsatt inntakt men gjengroing preger nå et substansielt areal langs kantene og opptrer gjerne også flekkvis på sentrale deler av vollen.

50 % gjengroing (klasse 4). Gjengroingsarealet har tatt overhånd. Setervollen finnes igjen som åpne flekker inne mellom de busk- og tresatte arealene.

65 % gjengroing (klasse 4). Gjengroingsarealet dominerer. Den gjenværende setervollen finnes i kjerneområdet nær selve setertunet.

3.3. Historie

Spørsmål til eier/bruker

Av hensyn til tidsbruk og praktisk gjennomføring er det ikke lagt opp til systematisk bruk av informanter. Eier/bruker sitter imidlertid inne med kunnskap som vi ikke kan lese av seteranlegget selv. Informasjon om seteranleggets egen historie vil hjelpe oss til å forstå anleggets utforming i dag og gjøre registreringene sikrere. Samtidig kan det gi oss nyttig kunnskap om tradisjoner. Eiers holdninger til driftsmuligheter i dag kan utgjøre nyttig informasjon. Hva ønsker vi å vite:

- Navnet på setra.
- Setras avgrensning.
- Avstand mellom setra og gården.
- Siste driftsår på setra.
- Endringer i bygningsmasse: Bygningsmiljø siste tida setra var i drift (hvilke og hva slags hus).
  - Nye hus kommet til – hus fjernet – hus betydelig endret
- Omtrentlig alder på bygninger (byggeår-tiår).
- Dagens bruk av setra? (*skal også besvares forsøksvis uten informanter*)
- Aktivitet/anlegg i området som virker hemmende/forstyrrende på seterdrifta.
- Aktivitet/anlegg i området som virker fremmende på seterdrifta.
- Ev. lokale navn/begreper på hustyper, gjerdetyper, setervoll o.l.
- Informasjon om litteratur eller gamle bilder som er publisert (dvs som er mulig å få tak i).
- Synspunkter på mulighetene for å drive seterdrift i dag.
- Synspunkter på mulighetene til å holde setervoll og bygningsmiljø i stand.

4. REGISTRERING AV HUS

De vanligste husene på setra er seterstue, fjøs og løe. Noen setre har bare seterstue. Andre kan ha stall og fjøs for ungdyr, vedskjul, ystehus, avkjølingshus og en ekstra hytte eller koie. Rom for foredling og lagring av produkter og oppbevaring av produksjonsutstyr er kanskje det som har variert mest gjennom tidene. Tidligere foregikk ofte både vasking og oppbevaring av utstyr utomhus. Tilberedning og lagring av smør og oster osv. skjedde vanligvis i et rom i seterstua, men noen setre hadde egne hus for dette; mjølkebu (mastu/ostebu) for lagring og kokhus (ystehus) for koking. Etter hvert som man gikk over til levering av fersk mjølk til meieriet, har ulike avkjølingsrom kommet til, først en kum ved bekken, seinere et eget avkjølingshus (mjølkerom/fjøs-skjøkken).

På stølen Ståveli på Hardangervidda (Ullensvang) finnes det bygninger fra ulike tidsperioder og i ulik byggestil. Der er også en turisthytte og andre hus som ikke har direkte med stølingen å gjøre. Når slike hus ligger inni stølsmiljøet skal de tas med i registreringen. Ikke når de ligger utenfor. Foto Oskar Puschmann.

Som på mange vestlandsstøler består denne stølen i Gulen av bare sel. Husene var opprinnelig lafta. De er alle orientert i samme retning, med gavlen ut mot dalen. Alle sør-gavler var steinsatt til vern mot slagregn. Her er hus i alle stadier av vedlikehold. De nyoppussede husene er satt opp i reisverk, noen med ekstra tilbygg. Steingavlene er fjernet og med det mye av særpreget.

Seterstue med kraftig skorstein murt opp på utsida av huset hovedsakelig for å spare plass. Kalles båsmur i Nord-Østerdalen. Slike sjeldenheter fortjener et ekstra bilde. Fra Rendalen.

På Øyasetra i Ørsta har man for å avlede skred bygd opp beskyttelsesmur med form som en plog bak husene, i tillegg til en mur midt i setertunet. Dette kvalifiserer til ekstra bilder. Her sel med fjøs i underetasjen.

4.1. Husets opprinnelige funksjon

Som i 3Q ellers er det husets opprinnelige funksjon vi er på jakt etter. Det betyr ikke at vi må kjenne husets absolutte historie. Det har vært mye flytting og omgjøring av seterhus. Vi registrerer den hustype/funksjon som er synlig og forståelig. Om et typisk fjøs er innredet til hytte, eller brukes som serveringssted for turister, kaller vi det fortsatt et fjøs - og kommenterer den nye bruken.

4.2. Sammenbygde hus

0 ikke sammenbygd

1 type: skriv inn hva slags hustype huset du registrerer er bygd sammen med; trebokstavskode.

Noen steder har det vært tradisjon å bygge innhus og uthus inntil hverandre, blant annet for skjerming mot vind. Når flere bygningskropper med *separate tak* og ulike funksjoner er bygd inntil hverandre registreres de hver for seg. Om sammensatte hus har fått *felles tak*, registreres de derimot som én bygning, og man skriver ev. en kommentar. Sel kan være satt opp vegg i vegg, men ha ulike eiere. Husene får da hver sin registrering. Det samme får sel som er sammensatt av to hus av helt forskjellig alder og stil/materialbruk eller dersom en del er i SEFRAK, og den andre ikke.

Doer som er bygd inntil fjøs, og andre mindre tilbygg som f.eks. bislag, får ikke egen registrering.

Seterstue og fjøs er bygd inntil hverandre. To hus og to funksjoner – som registreres hver for seg. Lærdal/Hemsedal.

Selet er satt sammen av flere bygningskropper, men på samme grunnmur. Funksjonen er den samme. Alder ukjent. Dette blir én registrering. Voss.

Gammel steinbu av ukjent type, med påbygg og utvidelse til hytte. Ulik konstruksjon og ulik alder gir her to registreringer. Eidfjord, Hardangervidda.

4.3. Hus med flere funksjoner

Flerfunksjonelle hus kan ha stor kulturhistorisk verdi. Derfor er det ønskelig med illustrerende bilder fra flere kanter. Det at seterstua tradisjonelt har hatt flere funksjoner (mjølkebu og/eller ystehus i tillegg til bolig for budeia) lar vi ligge og seterstua kalles bare for SEL.

Vi har tre kombinerte koder:

FEL: Fellessetrene har fjøsbygg som rommer alle funksjoner; rom for dyr, fjøskjøkken med kjøletank og vaskeplass. Av og til også kontor.

SOF: Sel med fjøs i underetasjen (sel over fjøs).

DRF: Driftsbygning (låve) som har fjøs og i tillegg høyloft i *full* overetasje. Huset har også plass for diverse utstyr og av og til stall.

De tradisjonelle fjøsene på vintersetrene i Vågå har lagerrom for frossen lav over fjøset; måsatrev. Slike hus registreres bare som seterfjøs, SET, og må ikke forveksles med DRF.

Om man støter på andre kombinerte hustyper benyttes kode for den type/funksjon som er mest fremtredende - med kommentar.

Fjøs med høyloft over. Kodes bare SET.
Økri, Romeriksåsene.

Når nye hus er satt opp inni gamle tufter, lages en registrering for hvert objekt. Dette gjelder som regel doer el små uthus.

Selene er bygd vegg i vegg. De har forskjellige eiere, og registreres hver for seg. Norangsdalen, Ørsta.

Doen som er bygd inntil fjøset skal overses.
Kun selvstendige doer får egen registrering. Gausdal.

To fjøsbygg på vintersetere i Vågå. Fjøset til venstre var antakelig for kalver eller geiter. Kodes SET. Fjøset til høyre har den lokalt tradisjonelle utformingen med kjørebru inn til et opphøyd "måsatrev" over fjøset. Her ble laven lagt til tining før utføring. Registreres som ett hus og kodes SET. Ved slike spesielle bygg er foto ekstra viktig, gjerne fra flere kanter, slik at karakteristiske trekk framkommer.

4.4. Hustyper

Bygningstypene er delt inn i fire grupper for registrering i Fysak.
Hus for folk, hus for dyr, hus for melk og samlegruppen ymse hus.

4.4.1. HUS FOR FOLK

1 SEL Seterstue.

Sel, skyl, seter, seterbu, setabu, stølsbu, sæterstuggu, størhus, struss, skjul

Hus for budeie/røkter. På flere Vestlands-støler med melkeseterbruk finnes bare sel og ikke fjøs. Eldre sel kan i tillegg til soveplass for budeie og gjeter også romme lagerplass for mjølkeprodukter (mjølkebu) og rom for ysting og koking. Mjølkebua (plassert kjøligst, dvs. mot nord) er som regel omgjort til soverom i dag. Kan evt. kjennes igjen ved at det bare har lufteluke og mangler vindu.

2 FRI Fritidsbolig, hytte

Egne hytter for utleie til turister kom inn på setrene nokså tidlig i enkelte områder (1800-tallet). I mange gamle seteranlegg er det også satt opp familiehytter, av og til på tuftene etter gamle seterhus. Det kan være en utfordring å skille mellom seterstue og hytte, men dette er viktig info for oss. I seinere tid har flere kommuner innført forbud mot oppsetting av hytter inne på selve stølsområdet.

3 KOI Bu, koie, lynnbu, vinterstugu

Setra har vært sentral også i forhold til annen bruk av utmarka, og man hadde ofte koie, evt. vinterstue for overnatting i forbindelse med jakt, fiske, slått og annet arbeid på setra. Det kan være ugreit å bedømme hva som opprinnelig er fritidsboliger eller koier i dag, og noen hus er trolig begge deler. Prinsipp: en hytte er satt opp for fritidsbruk mens en bu/koie/vinterstuggu er det for arbeid.

4 SOF Sel over fjøs

Sel med fjøs i underetasjen. Kan påtreffes i områder på Vestlandet. En ukjent skikk på Østlandet, så vidt vites. Kilder forteller om mørke og rå, utrivelige kjellerfjøs, som bare ble brukt når været var stritt. Med andre ord fortsatte den gamle skikken med melking av kyrne utendørs.

5 HOT Hotell

Hotell og andre større overnattingshus med vertskap/betjening. Mange av de kjente turisthyttene i fjellet har vokst fram på ei seter. Skillet på HOT og TUR går på om stedet er betjent eller ikke.

6 TUR Turisthytte

Ubetjent eller selvbetjent overnattingssted for turister.

7 CMP Campingvogn

Østlandet. Langt og lavt. Tradisjonell tredelt tømmerbygning i Rendalen, Hedmark. Foto G.H.Strand.

Selet på Vestlandet. Vanligvis to rom (inn- og utsel). Vindu på gavlveggen ut mot dalen + lysglugge over døra, men ikke vinduer på langsidene. Førde, S&Fj. Foto Wendy Fjellstad.

Sel med fjøs i underetasjen. To rom oppe; utsal i stein, innsel i panelt laft. Kvassdalen i Voss. Kode SOF.

Hus for budeiene på felleseter i Meldal. Stil som en vanlig hytte, men må betraktes som seterstue. SEL.

To hus som begge får koden KOI: Venstre: Slåttebu på Sølandet i Røros. Foto Yngve Rekdal. Høyre: Eldre ettroms hytte for arbeidsfolk på seter i Gudbrandsdalen. Der brukes bl.a. betegnelsen lynnbu.

Campingvogner finnes det en del av i setertraktene. Flere steder kan de se ut til å ha blitt nokså permanente. Derfor tar vi dem med i registreringen. Kode CMP.

Turisthytta som er satt opp på stølen Stavali på Hardangervidda er selvbetjent. Den får derfor koden TUR. Hytter og hoteller som har betjening kodes HOT.

Når man møter på problemer med å skille på sel og hytte kan det hjelpe å sammenligne med tradisjonelle stølshus i nærområdet. Se på proporsjoner: størrelse, takvinkel, takutspring, materialbruk, antall og plassering av vinduer og dører.

Her er to seterhus sett fra ulike vinkler. Det minste huset er et gammelt sel. Det største er ei fritidshytte satt opp på tuftene etter et fjøs. Selene hadde som regel små vinduer, blant annet for å hindre bjørnen i å komme seg inn. Nyere hytter har typisk flere og større vinduer. Døra i hytta har her annen plassering enn tradisjonelt i selene. Eid, Nordfjord.

4.4.2. HUS FOR DYR

1 SET Seterfjøs

Fjøsset var tradisjonelt nokså primitivt. Bygd av tømmer eller stein, med jordgolv i båsene og ofte steinheller satt på kant som båsskille. Luke i veggen for utkast av møkka. Fjøsset var etter gammel skikk plassert rett på bakken. Kun en glugge over døra ga lys. Møkkjellere kom i bruk rundt 1900, og på mange setre løftet man da de gamle husene opp på stolper eller murer og snudde dem på tvers av terrenget, for å få kjeller under ytterdelen. De gamle møkkelukene nederst på veggen ble plugget igjen og erstattet av luker i golvet. Siden har fjøsene blitt modernisert bl.a. for å romme større og flere dyr, og for å få inn anlegg for maskinmelking. De nyere seterfjøsene er bygd i reisverk og panelt. De er bredere enn gammelfjøsene; har større dører, større båser og også romsligere arbeidsplass mellom båsrekkene. Men fortsatt er det ofte sparsomt med vinduer. Fjøs for dyr som ikke er i melkeproduksjon, for eksempel kalv eller gris, inngår også i kategorien SET.

2 FEL Fellesfjøs

Fellesfjøs eller storfjøs inneholder både fjøs og fjøskjøkken. De kan ha kraftfôrsilo på utsiden. Fellessetrene ble vanlige fra 1970-tallet, men noen kan være betydelig eldre. I 2011 utgjorde FEL ca 14 % av antall setre i drift. Møre og Romsdal er eneste fylke med flere felles- enn enkeltsetre.

3 DRF Driftsbygning med fjøs

Driftsbygning med fjøs og redskapsrom i første etasje og full etasje for høy over. Lyder også navnet enhetsbygning. Er ikke vanlig på setrene. Finnes hovedsakelig der man driver med fôr dyrking (?).

4 STL Stall

Hus for hest. Finnes på større setre og særlig der man drev vintersetring, skogsarbeid eller annet vinterarbeid.

5 BEI Beitehus

Nyskapt begrep (i 3Q) for hus satt opp for beitedyr til ly mot regn og vind og sterk sol. Kjennetegnes best ved beliggenheten på beitet og ved store døråpninger eller helt åpen vegg.

Fjøs på Grønsætrin i Dovre. Fra venstre: geitefjøs, kufjøs og kalvefjøs. Kufjøsset er typisk det største. Alle kodes SET

Fellesfjøs for geit på Herdalsetra i Norddal. Kode FEL.

Seterfjøs i Valdres. Reisverk og panel. SET.

Låve/enhetsbygning på seter i Lom. Kode DRF.

Beitehus på seter i Tynset. Kode BEI.

Stall med høyloft på seter i Gudbrandsdalen. STL

4.4.3. HUS FOR MELK

Produksjonshus. Hustypene gjenspeiler endringer i driftsmåte gjennom tidene.

1 TNK Hus for mjølk tank

Melkerom, avkjølingshus, fjølskjøkken.

Nyere hustype. Med meierienes krav om oppbevaring av melka på gårdstank ble det på flere støler behov for egne avkjølingshus. Slike hus rommer også som regel melkeutstyr og vaskeplass. For å skille det fra avkjølingsplassen i bekken kaller vi her huset for fjølskjøkken. I moderne fjøs på fellessetrene er fjølskjøkkenet en del av fjøsbygget og inngår i hustypen FEL.

2 KOK Kokhus/ ystehus/ eldhus/ sjobu/ skut

Gammel hustype. Hus med ildsted og ystepanne, for koking av ost og oppvarming av vann. Ysting kunne foregå i et slikt hus, men det skjedde nok oftere i utselet/ skålen/ skjæla i selve seterstua. Andre navn kan forekomme, bl.a. er begrepet "skut" blitt overført til kokket på eldre støler på Hardangervidda. Skut brukes ellers når tak og evt. vegg er forlenget ut fra inngangspartiet og skaper

en åpen plass med tak over utenfor huset. I eldre tid kunne skuten bli brukt som kokeplass.

3 MBU Mjølkebu, ostebu, masstu

Gammel hustype. Kjølilig og tørt rom for modning og lagring av melk, oster, smør. Jord- eller steingulv, små lufteluker, men ikke vinduer. Ikke ildsted. Ikke vann. Melkebua kunne være et eget hus, gjerne bygd i stein, eller et tilbygg til seterstua. Ofte var det et eget rom i seterstua som helst lå nordvendt for å holde det kjøligst mulig. Noen steder sto produktene til lagring i budeias oppholds- og soverom, men dette var ansett som mindre hygienisk.

4 VAS Avkjølingshus, vasshus, silhus

Hus for lagring av fersk melk. Avkjøling med rennende kaldt vann. Finnes i eller inntil bekk.

Vasshus er egentlig betegnelse på små hus for avkjøling av melk, med tilknytning til den såkalte "kaldtvannsmetoden", i bruk seint på 1800-tallet. Metoden gikk ut på å avkjøle melka ved hjelp av rennende vann, slik at fløten skilte seg raskere fra enn ved vanlig lagring i mjølkebua. Dette innebar at skillet skjedde *før* melka ble sur, og gjorde det mulig å yste også av søt melk. Man kunne dermed utvide produktspekteret fra pultost og gammelost. Metoden ga bedre hygiene ved lagringen, og den reduserte arbeidet med vasking og skuring av daller og kar i treverk. Vasshus er kjent bl.a. i Trøndelag.

Avkjølingshus har også vært i bruk i nyere tid, i forb. med levering av fersk melk til meieriet. De nyere kjølehusene har plass til håndtering av melkespann. Det kom krav om kjøletank på setrene i 1970-1980-åra og avkjølingshusene gikk etter hvert ut av næringsmessig bruk.

(Avkjølingskum uten hus over registreres som Annet kulturminne: se SPA).

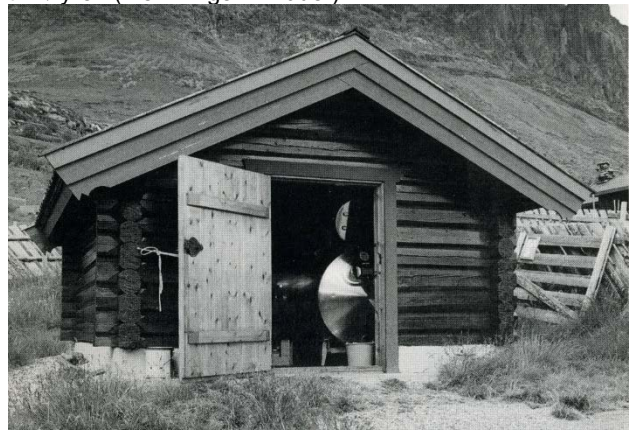
Kokhus på Reinstølen i Ål. Kode KOK.

Dette huset på Herdalsetra i Norddal er et felles ysteri som består av ei lita ystebu (venstre del) og et større ostelager. Det betyr to registreringer på huset: KOK til venstre, MBU til høyre. (Merk: ingen vinduer).

Mjølkebu. For kjølig og tørr lagring. Ofte bygd i stein og inn i bakke. Kode MBU. Nyrestaurert utgave i Luster.

Eget hus for melketank, Hemsedal. Kode TNK. Foto: Knut Olav Halbjørhus i «Støl og stølsliv i Hemsedal»

Vasshus på Stamnessætrin i Rennebu. Bygd over bekk. Kode VAS

To avkjølingshus i bekk, med plass til melkespann. Stavkonstruksjon. På Myklebustsetra i Ørsta. Kode VAS.

4.4.4. YMSE HUS

1 MIN Mindre uthus

Finnes på "alle" gårdar og også på mange setre. Hus som rommer vedskjul, plass for verktøy og redskap, kanskje do. Kan også være anneks til hytter. NB Enkeltstående utedoer har egen kode.

2 LØE Løe, høybu, fôrbu, lyu, lu, lade

Hus for oppbevaring av tørt høy. Stor variasjon i størrelse og form. Løa er gjerne plassert nederst på setervollen. Det kan være store døråpninger; på oversida for innlessing, på nedsida for å ta høyet ut. Åpningen kan være litt opp på veggen. Mange gamle løer ble påbygd og utvidet etter hvert som fôrproduksjonen økte på setrene utover 1900-tallet. Ofte inskripsjoner; initialer, tall på høylasse o.a.

3 DOO Do, utedo

Enkeltstående do. Do bygd inntil fjøset registreres ikke for seg.

4 DIG Kiosk, serveringshus

Aktuelt der setra nyttes til servering for betalende gjester. Hvis aktiviteten foregår for eksempel i et omgjort kokhus, skal huset imidlertid registreres som kokhus, og bruken som kiosk noteres som kommentar.

5 NEI Bygning borte

Betegnelse på *hustuffer* og på hus i tilstand *ruin* når man ikke kjenner hustypen. Koden brukes også på SEFRAK-hus som man ikke kan se spor etter i dag.

9 ANB Annen bygning

Ukjent type, eller type som ikke omfattes av øvrige koder.

Kommenter hva slags bygning det er snakk om, eller skriv *Ukjent* om du ikke kjenner typen.

Vedskjul. Sør-Fron. Kodes MIN.

Publikumstoalett på besøksseter i Steinkjer. Kode DOO.

Stor seterløe. Sør-Fron. Kodes LØE

Lita stavløe på Hjellesetra, Eid i Nordfjord. Kode LØE.

Ruin: Deler av tak og vegger har rast sammen. Om man ikke kjenner hustypen brukes koden NEI. Foto Olav Balle.

Setertuft i Bærum. Ukjent type og Kode NEI.

4.5. Tilstand bygning

4.5.1. SJEKKLISTE FOR VURDERING AV TILSTAND:

tak, takrenne, pipe, vinduer, fundament, vegg/kledning, låvebru.

Om huset er under restaurering, noter dette, prøv likevel om en av kodene under kan passe.

1 God tilstand

Bygningen synes intakt. Bare løpende vedlikehold nødvendig for å holde huset i god stand.

2 Begynnende forfall

Moderate tiltak er nødvendig for å sette huset i god stand. Bygningen har flere skader eller slitasje som bør rettes opp.

3 Sterkt forfall

Større tiltak er nødvendig for å sette huset i god stand.

4 Ruin

Tak og/eller vegger er rast sammen. Det er ingen muligheter for istandsetting med eksisterende bygningsdeler.

6 Tuft

Bare grunnmur/ fundamenter/ trapp/ ildsted el.l. er igjen av bygningen

7 Ingen spor

Gjelder hus som er registrert i SEFRAK. Det er ingen spor å se etter en bygning på stedet. Det kan være at alle spor er fjernet. Det kan også være at tidligere registrering er feilplassert på kartet.

8 Hus erstattet

Gjelder hus som er registrert i SEFRAK.

Den gamle bygningen er fjernet og nytt hus er satt opp på stedet.

I slike tilfeller lages det to registreringer; en for det nye huset (som *ikke* skal ha med seg SEFRAK-id) og en for SEFRAK-huset som er borte.

4.5.2. SYNLIGHET

Vurderes på kulturminner og på hus. Se koder side 32.

(Det vi nå kaller Synlighet ble før kalt *gjengroing av objekt*. Begrepet *Gjengroing* brukes nå kun på areal, dvs. setervoll + sikringssone rundt fredet kulturminne, mens synlighet brukes om objekt).

4.5.3. VEGG

Bygninger i utmarka var gjerne enklere og i mer alderdommelig stil enn bygninger på gården. Det kunne ofte være hus som ble "degradert" og flyttet til setra. Laft, grindverk og mur var tidligere rådende konstruksjoner, mens setre bygd i nyere tid som regel er oppført i reisverk. Det er regionale forskjeller. Laft går igjen, men i ulik kvalitet. Laft av dårligere kvalitet er gjerne panelt. Grindverk finner vi først og fremst på Vestlandet, steinbygg i høyereliggende områder.

For alle veggparametrene gjelder følgende: Ved kombinasjoner noteres flere koder, med åpent mellomrom mellom. Typen som er mest framtrедende noteres først. Det er hovedbygningsskroppen som vurderes, ikke mindre tilbygg og detaljer. Laftehus har ofte inngangsparti i reisverk. De kan også ha et felt med reisverk mellom to laftekasser. Slike mindre partier, samt mønet, registrerer vi ikke for seg. Det er imidlertid ønskelig at de kommer med på bilder.

Unntak: På steinbygninger med treverk i gavlen registrerer vi gavlen fordi dette partiet ofte vil utgjøre en dominerende del av bygningen.

4.5.4. VEGG KONSTRUKSJON

0 Ikke Det er intet å vurdere, for eks. ved tuft eller ruin.

1 Laft

2 Reisverk

3 Grindverk (stav)

4 Stein

5 Ukjent

9 Annet Skriv kommentar, f.eks. *skjelterverk*.

Se beskrivelser neste side.

4.5.5. VEGG KLEDNING

0 Ikke

Det er intet å vurdere, for eks. ved tuft eller ruin.

1 Ingen

Det er ingen kledning utenpå konstruksjonen, f.eks. på steinbygg.

2 Liggende panel

Dekker en konstruksjon av grindverk, laft eller reisverk. Karakteristisk for Vestlandet.

3 Stående panel

Typisk for bygninger i reisverk og for laftehus på Østlandet.

4 Metallplater

5 Jord/torv

I gamle og jordkjeller.

9 Annet Skriv kommentar. Om typen er ukjent, er kommentar nødvendig.

4.5.6. VEGG FARGE

Tradisjonelle farger er trukket ut med egen kode (koder som i 3Q).

Steinvegger kodes Umalt. Om det er brukt farge i tregavl på steinhuset, noteres dette: f.eks. 1 2, umalt rødt.

0 Ikke Det er intet å vurdere, for eks. ved tuft eller ruin.

1 Umalt

2 Rød

3 Hvit

4 Oker

5 Tjærefarget (svart/brun) Obs: moderne mellombrun/lysbrun beis går som "Annet".

9 Annet Skriv kommentar.

Seterfjøs på Standalsetra i Ørsta. Panelt grindverk.

Konstruksjon: 3 Grind. Kledning: 3 Stående panel. Farge: 1 Umalt.

Grindene og grindkonstruksjonen er godt synlig om man får kikket inn i fjøset. Fra utsiden er ikke konstruksjonen like åpenbar. Vær obs på typen i alle vestlandsområder.

En nokså vanlig konstruksjon er reisverk i et mindre parti mellom to laftekasser, som på dette fjøset.

Konstruksjon: 1 laft. Kledning: 1 3 (Ingen stående panel). Farge: 1 Umalt.

Stein er mye brukt i utmarksbygninger i trebare strøk; opp mot fjellet og ut mot kysten. Mest brukt i uthus. Bolighus er sjelden bygd i stein, heller ikke i områder der trevirke er mangelvare.

Konstruksjon: 4 Stein. Kledning: 1 Ingen. Farge: 1 Umalt.

Løe i Tolga, Hedmark. Skjelterverk. Lokalt navn: grovt reisverk eller stolpehus. Konstruksjon: 9 Annet. Kledning: 1 Ingen. Farge: 1 Umalt. Kommentar: Skjelterverk.

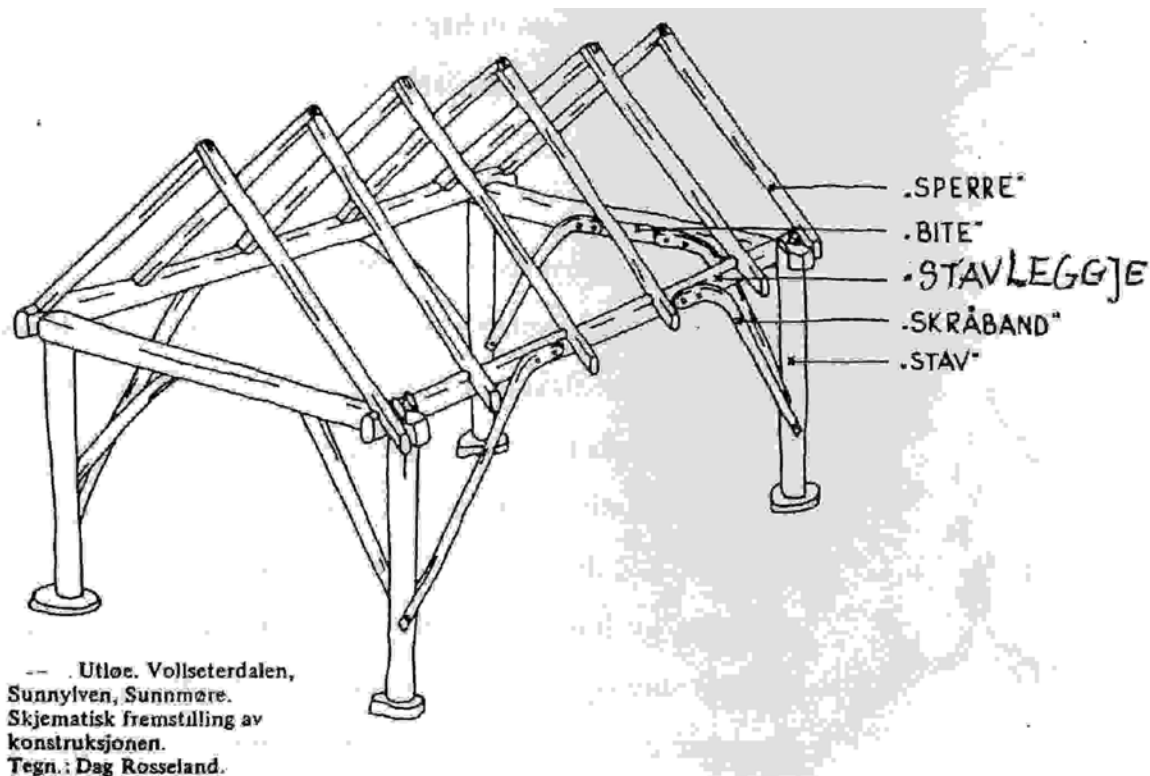
Vedskjul på seter i Lesja, Oppland. Lokalt navn: stavlaft. Konstruksjon: 9 Annet. Kledning: 1 Ingen. Farge: 1 Umalt. Kommentar: Skjelterverk ev. stavlaft.

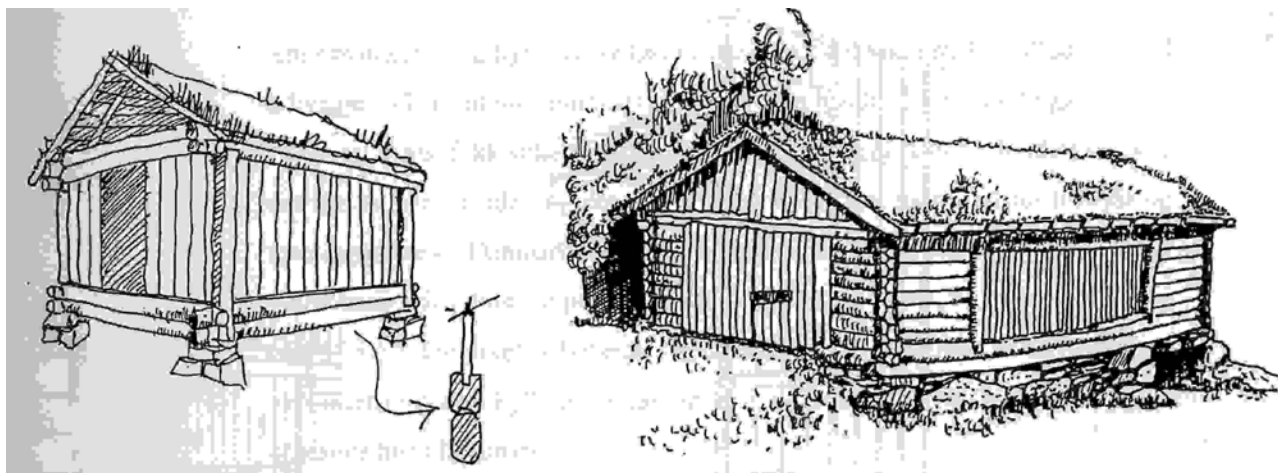
Kledning: 4 Metallplater. Foto G.H.Strand

Kledning: 9 Annet. Kommentar: Skifer.

Prinsippskisse av grindkonstruksjon.

Skjelterverk: Vegg bestående av reiste bord (skjelterbord eller skjel-tiler) hvilende på eller innfelt i spor i en bunn- og en toppsville. Skjelterverket kan være i kombinasjon med et par omfar laft oppe og nede og dekker da hele veggen. Vanligvis med kraftige stolper i hjørnene, (venstre tegning). I andre tilfelle kan skjelterverket være felt inn som en mindre del i lafteveggen, (høyre tegning). Mest vanlig i Nord-Norge, men også brukt bl.a. i Trøndelag og Nord-Østerdalen.

4.5.7. TAK KLEDNING

- 0 Ikke** Det er intet å vurdere, for eks. ved tuft eller ruin
- 1 Torv** Med enten "ekte" never eller plast. Her er vi rausa ☺
- 2 Metallplater** Vanlig fra slutten av 1800-tallet. Redningen for mange hus i begynnende forfall.
- 3 Skifer** Stein uten tilhogging, kalt villheller/villskifer, er eldste typen. Hoggen skifer har regelmessighet i form og størrelse.
- 4 Tre: bord**
- 5 Tre: spon/flis**
- 6 Papp** Tjærepapp, shingel m.m.
- 9 Annet** F.eks. teglstein, betongstein, presenning, plast. Skriv kommentar.

Nevertak med dekke av torv. I dag byttes gjerne neveren ut med plast. Kode 1. Tynset. Foto Sebastian Eiter.

Bord-tak, Kode 4. Stein-taket går under Kode 9 Annet, med kommentar. Ikke vanlig. Grønsætrin i Dovre.

Tak av bølgeblikk og av uthamra stålfat på uthus i Jølster. Kode 2.

Skifertak på gammel seterstue i Valdres. Kode 3. Kalt dråpeskifer. Skifertekking var i utgangspunktet knytta til distrikt med skiferbrudd.

Tjærepapp. Kode 6. Asfaltapp er blitt produsert i Norge siden begynnelsen av 1900-tallet. Romeriksåsene.

Flistak. Kode 5. Tekking med trespon og bord har hatt stor utbredelse, særlig på uthus. Romeriksåsene.

Teglsteinstak er heller sjelden å se på seterhus. Dette finnes på Øskjevallsetra på Krokskogen i Hole. Enn så lenge. Kode 9.

Villskifer, dvs. uregelmessig tilhogd stein. Kode 3. Vågå.

5. REGISTRERING AV ANDRE KULTURMINNER

5.1. Kulturminnetyper

Noen få aktuelle kulturminnetyper er trukket ut med egen kode. Resten registreres som ANK, *annet kulturminne*. Det er ikke gjort noe endelig utvalg av typer som *ikke* skal registreres, bortsett fra at veifar og rydningsstein utelates. Fegate utenfor anlegget registreres bare med et punkt. Gjerde registreres kun som en egenskap ved seteranlegget/enheten, og ikke som eget kulturminne. Hustuft registreres heller ikke som kulturminne, men som bygning med *tuft* som tilstandsbetegnelse.

MRM   **Mjølkerampe**

Mjølkerampa var plassen for utveksling av mjølkespann mellom produsent og meieri. Gikk ut av bruk som følge av meierienes krav om kjøletank på setrene, på 1980-tallet. Det var praktisk å ha avkjølingskum og rampe så nær hverandre som mulig.

SPA   **Kum/avkjølingsplass**

En støpt kum eller tilrettelagt plass for mjølkespann. Kummen kunne være overbygd eller bare ha en lem over seg. Plassering med tilgang til kaldt rennende vann og helst også i nærheten av mjølkerampa. (Skal ikke forveksles med Avkjølingshus – se VAS).

STY   **Styvingstre, stuv**

Ved styving tilbakeskjæres hovedgreiner i treet slik at det dannes flere nye skudd og man får økt løvproduksjon. Blader og tynne greiner ble tidligere tørket og utgjorde en viktig del av vinterfôret til dyra. Styving foretas vanligvis hvert 3. – 8. år. Styvede trær som ikke lenger blir stelt, utvikler store trekroner, som blir for tunge for stamme og røtter, og trærne er utsatt for greinskader, råte og død. Flere arter lauvtrær ble styvet. Alm og ask ble vanligvis regnet som beste fôret.

FEG   **Fegate, buveg, gutu, geil, jidla, rymeveg**

To ledegjerder som danner en smal vei eller passasje, avstand ca. 1,5 til 2 m. Fegata sluser husdyrene utenom enga, fra fjøset til utmarksbeitet. Fra gammelt av ofte i stein. Oppå steingjerdet var det satt opp høyere stengsler av tre. Seinere tid også skigard og netting. Registreres bare med et punkt.

KLØ   **Kløvstein, klyvjarstein**

Til hjelp ved pålessing av kløven på hesten. En eller to natursteiner eller oppmurte fundamenter.

LØP   **Løpestreng**

Løpestrenger registreres som punkt for stolpe/fundament/feste, mens selve strengen ikke registreres.

ANK   **Annet kulturminne**

Alle andre typer. Aktuelt i forbindelse med setra: bl.a. slagghorekomst, heller, skålgroper, fegater.

MRM: Rampe på seter i Gausdal. Del av avkjølingskum (SPA) dekket med lem synlig til venstre i bildet.

SPA: Avkjølingsplass for mjølkespann. Støl i Lesja.

Stor og vid kullgrop. Stor-Elvdal.
Automatisk fredet. ANK.

Hule/heller, som med litt oppmurt forsterkning er benyttet
som geitefjøs om sommeren. Lærdal. Kodes ANK

Skålgroper på Kikut-toppen i Oslomarka. Ikke verifisert.
Registreres som antatt automatisk fredet. Kode ANK.

Klyvjasteiner/ kløvsteiner: Når hesten ble plassert mellom
steinene var det lettere å få på kløven. Hola i Voss. KLØ.

Styvingstre i forfall, på støl i Jølster. Kode STY.
Foto: Gunnar Engan.

Slaggblokk funnet i setertrakter i Gausdal.
Automatisk fredet. Kode ANK.

5.2. Tilstand Kulturminne

A God tilstand

Kulturminnet har intakt og godt definert form

B Delvis forfall

Mindre partier av kulturminnet er medtatt eller ødelagt, men formen er fortsatt tydelig og forståelig.

C Forfall

Hele eller større deler av kulturminnet er medtatt eller ødelagt. Formen kan være dårlig definert eller vanskelig å oppfatte.

D Ikke identifisert

Gjelder kulturminner registrert i Askeladden. Lokalisert objekt samsvarer ikke, eller samsvarer dårlig, med beskrivelsen i Askeladden.

E Fjernet/ikke gjenfunnet

Gjelder kulturminner registrert i Askeladden. Lokaliteten (innenfor 25 meter fra angitt sted) omfatter ikke kulturspor som tilsvarer opplysningene i Askeladden.

Om man finner et tilsvarende kulturminne mer enn 25 meter unna, kan dette være det gjeldende objekt, men behøver ikke være det. Derfor lages det en ny registrering, eventuelt med en henvisning til Askeladden-id.

Det kan virke irrelevant å benytte samme tilstandskoding på kulturminnetyper som er av ulik alder, har ulike formål, er av ulik håndverksmessig standard osv. Vi forsøker likevel med et enkelt skjema og grov gradering. Prøv å gi karakter ut fra *opprinnelig* tilstand.

5.2.1. SYNLIGHET

Anvendes på kulturminner samt på bygning i tilstand ruin og tuft.

Det åpne beitepreget som har karakterisert seterlandskapet blir gjerne vurdert som en viktig kvalitet ved setra. Gjengroing kan innebære en vesentlig forringelse av opplevelsesverdien; synlighet, forståelighet, tilgjengelighet.

Vi benytter et enkelt skjema for karakterisering av synlighet eller gjengroing på kulturminner og bygninger. Gjengroing kan føre til at kulturminnet har dårlig definert form og begrenset synlighet. Ofte vil lavere sjikt (felt- og busksjikt) ha stor betydning, mens høye trekroner ikke nødvendigvis virker begrensende. Utgangspunktet er vår oppfattelse fra ståsted nær kulturminnet.

0 Ikke vurdert

1 God synlighet

Objektet preges ikke av gjengroing.

2 Mindre god synlighet

Objektet er preget av gjengroing i mindre partier, *eller* det er preget av gjengroing, men dette er mindre uttalt.

3 Dårlig synlighet

Hele eller større deler av objektet er preget av gjengroing.

5.2.2. SKADE PÅ FREDET KULTURMINNE OG SIKRINGSSONE

Kulturminner fra før 1537 er automatisk fredet ved Kulturminneloven. Loven gjelder også for kulturminner som (ennå) ikke er registrert i Askeladden.

Et automatisk fredet kulturminne omfatter kulturminnet selv og en 5 meter sikringssone utenfor ytre synlige avgrensning. I Kulturminnelovens § 3 heter det at "*Ingen må...sette i gang tiltak som er egnet til å skade, ødelegge, grave ut, flytte, forandre, tildekke, skjule eller på annen måte utilbørlig skjemme automatisk fredet kulturminne eller fremkalle fare for at dette kan skje*".

Erfaringen fra 3Q er at det ofte er gjort inngrep i sikringssonen rundt et kulturminne, blant annet gjennom oppdyrking eller tilplanting, mens selve objektet har fått ligge i fred. Derfor vurderer vi de to delene for seg.

Skade/påvirkning: Fredet kulturminne, sikringssone	Kode	<i>Utgangspunkt i Norsk Standard nr. 9450, men med tilpasninger.</i>
Ingen	0	
Jord- og skogbruk	1 a	Jordarbeiding, markberedning
	1 b	Grøfting, drenering, planering
	1 c	Tilplanting
	1 d	Anlegg av tilkomstveier
	1 e	Skader av kjøring, marktrykk, slep
	1 f	Tildekking: hogstavfall, avfall fra jordbruk, annet (reversibelt)
	1 g	Deponering av masse: jord, rydningsstein, annet (irreversibelt)
	1 h	Uttak av masse: jord, stein, annet
	1 i	Husdyrhold: slitasje av tråkk eller beiting
Naturskade	2 a	Vindfall, rotvelt
	2 b	Erosjon: utvasking/utrasing av masse; stein, jord
	2 c	Oversvømmelse, forsumping
	2 d	Brann
Fritidsaktivitet	3 a	Turvei, tursti, tråkk, hjulspor
	3 b	Diverse aktivitet (graving, flytting av stein, bålrensning osv)
Forvaltning	4 a	Tilrettelegging av kulturminne for publikum
	4 b	Undersøkelse av kulturminne, for eksempel sjakting
Bygg- og anleggsvirksomhet:	5 a	Bygninger, hage, grøfter, vann- og avløpsledninger, deponering av byggeavfall, innebygging, kraftledningsstolper, parkeringsplass, veianlegg, atkomstveier, bryggeanlegg m.m.
	5 b	Anlegg av gressplen
Militær virksomhet	6	Kjøring, skyting, anleggsvirksomhet
Hærverk	7	Tilsiktet ødeleggelse

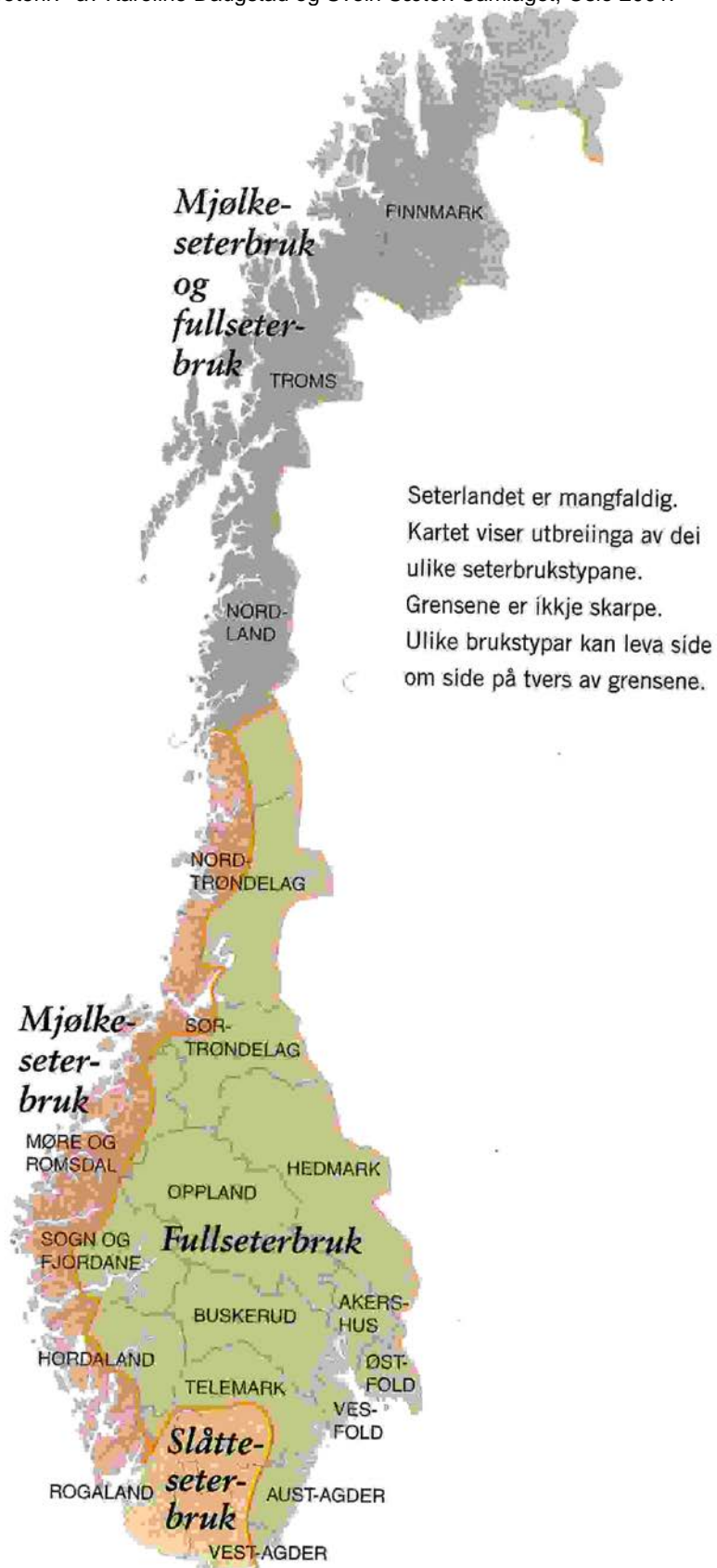
Skade angis med siffer for hoved- og bokstav for underkategori. Flere koder kan benyttes. F.eks. vil en gravhaug som er skadet av pløying og i tillegg påkjørt rydningsstein få koden 1a-1g. Et gravminne med "plyndringsgrop" betraktes *ikke* som skadet, i og med at inngrepet er en del av kulturminnets historie, antakelig fra før-reformatorisk tid, og dermed er fredet.

NB: Det skal også vurderes gjengroing på arealet i sikringssonen. Vi bruker samme skjema som for setervoll. Side 9.

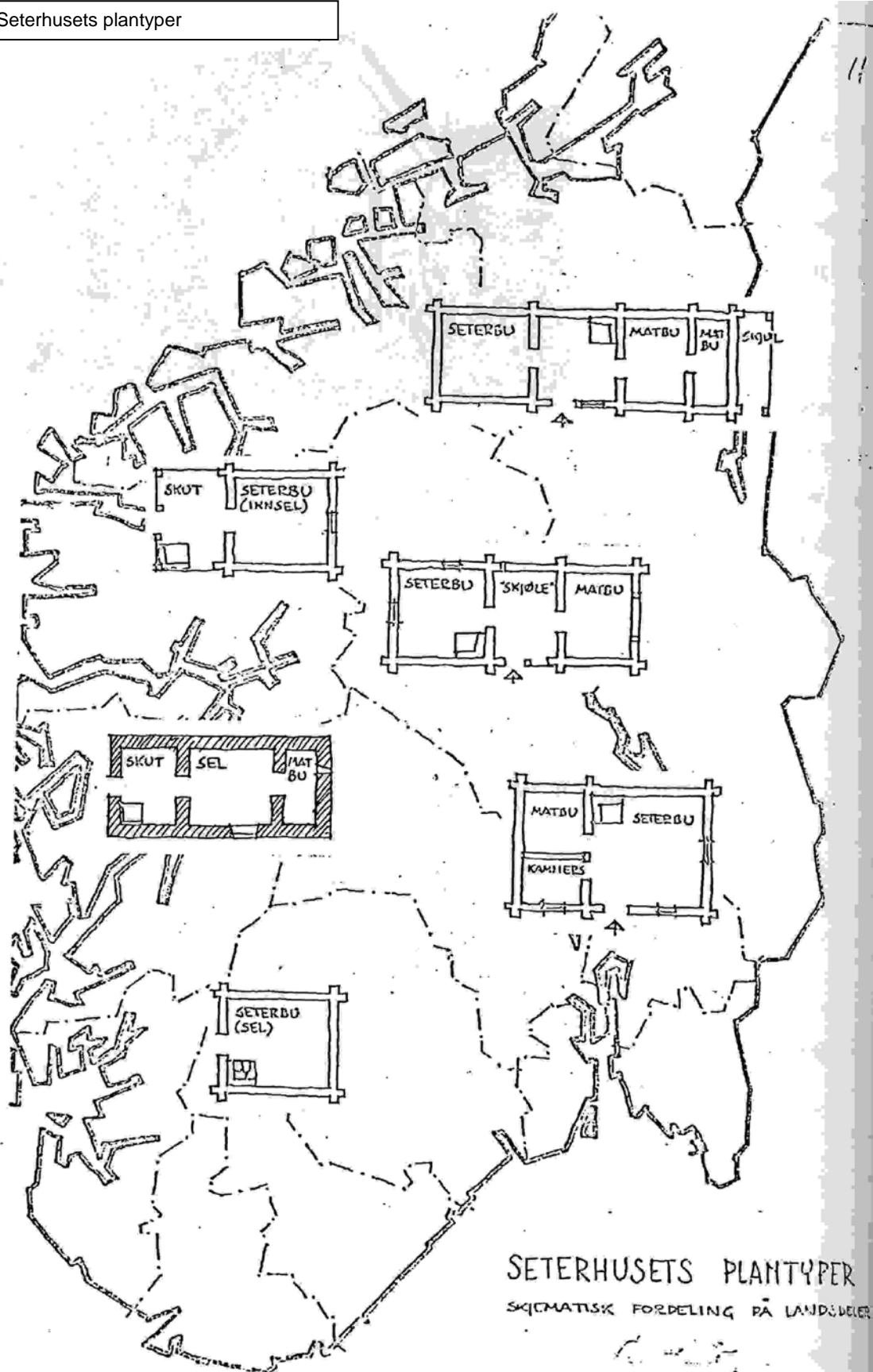
5.2.3. ILLUSTRASJONER

III. I: Lokalisering av seterbrukstyper.

Illustrasjon fra boka "Seterliv" av Karoline Daugstad og Svein Sæter. Samlaget, Oslo 2001.

Fir. 176. Etter Andersson & Skjånes A/S: Et notat om seterbebyggelsen - kan den benyttes og bevares i fremtiden?

